

ნია კახიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ჰარუსპიციის მხატვრული ინტერპრეტაცია ანტიკურ დრამაში

*საკვანძო სიტყვები: ჰარუსპიცია, დივინაცია, ჰარუსპიცია ანტიკურ
დრამაში.*

კლასიკური ლიტერატურის კვლევის ფარგლებში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს მხატვრულ ტექსტებში ჩართული რიტუალების და დივინაციის ხერხების კვლევას. დივინაცია პოპულარული პრაქტიკა იყო როგორც სოციალურ, ასევე პოლიტიკურ სივრცეში.

ჰარუსპიცია ინტერპრეტირდა ლიტერატურაშიც. ამ დივინაციის ერთ-ერთ სახეობაზე თანამედროვე სამეცნიერო სივრცეში საფუძვლიანი კვლევა არ არსებობს. ჰარუსპიცია, როგორც მხატვრული ხერხი, როგორც ავტორის სათქმელის გამომხატველი. ვფიქრობ, მხატვრული ტექსტების კვლევისთვის აუცილებელია სიუჟეტის ყოველი ნაწილის საფუძვლიანი კვლევა.

უნდა აღინიშნოს, ამ კონკრეტულ საკითზე არ არსებობს ერთიანი კვლევა, მონოგრაფია, თუმცა ისტორიულ-ეთნოგრა-

ფიულ კონტექსტში საკმაო ინფორმაციის მოძიებაა შესაძლებელი და სწორედ ამიტომ, ვთვლი, რომ საკითხის ამოწურვისთვის საჭიროა, დასაწყისისთვის, განხილული იყოს სამეცნიერო სფეროს მემკვიდრეობა, რომელიც მოიცავს როგორც აღმოსავლეთ-მცოდნეობას, ასევე ეტრუსკოლოგიასაც და სწორედ ამ ინფორმაციაზე დაყრდნობით წარმოჩნდეს ახალი დასკვნები. სტატიის თეორიული ნაწილი ემყარება გამოსაკვლევი საკითხის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზსა და შესაბამისი მონაცემების დაჯგუფებას. განხორციელდა თვისებრივი კვლევა. ასევე განვახორციელე ლიტერატურული და ფუნქციონალური კვლევა (კონკრეტული რიტუალის ტექსტში ჩართვის მიზეზი, მიზანი და შედეგი). მხატვრულ ტექსტებზე დაყრდნობით გამოვიყენე კომპარატივისტიკული მეთოდიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჰარუსპიცია, როგორც სიუჟეტურ ქარგაში ჩართული მხატვრული ხერხი, ჯერ არ გამხდარა სამეცნიერო სფეროს ინტერესის ობიექტი, ვფიქრობ, მნიშვნელოვანია, რომ წარმოჩნდეს ამ რიტუალის კულტურული გავლენა საზოგადოებაზე სწორედ ყველაზე უფრო პუბლიკაზე მორგებული ჟანრის, დრამის, მაგალითზე. ნაშრომის მომდევნო თავში წარმოვადგენ მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომების ანალიზს, ხოლო ძირითადი ნაწილი დაეთმობა სამი დრამატურგის, ესქილეს, ევრიპიდესა და სენეკას, ნაშრომების ჩემულ ინტერპრეტაციას, რასაკვირველია, სამეცნიერო საფუძვლის გათვალისწინებით.

ვფიქრობ, რომ აღნიშნული კვლევა საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა და დივინაციის სხვა სახეების კვლევისთვისაც შესაბამის საფუძველს მოგვცემს.

კავშირები ძველ აღმოსავლეთსა და ანტიკურობას შორის – ჰეპატოსკოპია.

ძველ სამყაროში არსებობდა მრავალი სახის დივინაცია, რომლებიც შეიძლება დავეყოს ორ ჯგუფად: რიველაციური (ინტერ-

პრეტაციული) და ცოდნაზე დაფუძნებული (ინდუქციური) ხელოვნება. რიველაციურ პრაქტიკას განეკუთვნებოდა ე.წ. ხილვები, ტრანსის მდგომარეობაში მყოფი წინასწარმეტყველის გამოცხადებები და მათი ინტერპრეტაციის შედეგად გადამუშავება. მაგალითისთვის, დელფოსის ორაკულების ფენომენი, როდესაც პითია სწორედ ტრანსის მდგომარეობის შედეგად ჭვრეტდა მომავალს, გადასცემდა ქურუმებს და ისინი აწვდიდნენ ადამიანებს ჰეგზამეტრიტ გამართულ სტრიქონებს. რაც შეეხება ინდუქციურ პრაქტიკას, ეს იყო სხვადასხვა ბუნებრივ მოვლენაზე დაკვირვების შედეგად მომავლის ჭვრეტა, მაგალითად, ელვებზე დაკვირვება, ფრინველთმისნობა, ანომალიური ნიშნების განჭვრეტა და ინტერპრეტაცია. წინასწარმეტყველების ამ პრაქტიკას განეკუთვნება ღვიძლზე დაკვირვების ხელოვნებაც, ჰარუსპიცია ანუ ჰეპატოსკოპია.

იმისათვის, რომ სწორად გავიაზროთ ჰარუსპიციის რიტუალის კონცეპტი ანტიკურობაში, ვფიქრობ, აუცილებელია, რომ განვიხილოთ გზა, თუ როგორ მიაღწია ანტიკურ სამყარომდე ძველ აღმოსავლურმა დივინაციის ამ კონკრეტულმა ხერხმა. კვლევის ფარგლებში გამოიკვეთა რამდენიმე კონკრეტული სამეცნიერო ნაშრომი, რომლებიც საშუალებას იძლევა, რომ განისაზღვროს კავშირები ამ ორი სამყაროს რიტუალურ კულტურებს შორის და დადგინდეს მათ შორის მსგავსება-განსხვავებები.

საგულისხმოა, რომ ძველ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ კულტურებს შორის კავშირების დადგენისთვის ბოლო ათწლეულებში განსაკუთრებით ბევრი სამეცნიერო კვლევა ჩატარდა, თუმცა მისნობების საკითხის ამ კონტექსტში განხილვა ცალკე საკვლევია თემა არასდროს ყოფილა. უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ახლო აღმოსავლური და ეტრუსკული მისნობების შესახებ არსებული მონაცემები დააჯგუფა ორმა მკვლევარმა, ჟან ნუგაიროლმა და ჯუზეპე ფურლანიმ, და ისინი ერთმანეთს დაუკავშირა. საყურადღებოა, რომ ეს მსგავსება ჰარუსპიციის მაგალითზე

უფრო ცხადად გამოიკვეთა.¹ გამომდინარე იქიდან, რომ ფაქტობრივი მონაცემები ეყრდნობა არქეოლოგიური გათხრების მიერ აღმოჩენილი არტეფაქტების ანალიზს, ვფიქრობ, საჭიროა, აღმოჩენილი ღვიძლის ნიმუშების განხილვა და კულტურულ კონტექსტთან დაკავშირება. განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში აღმოჩენილი რამდენიმე ღვიძლის ნიმუშიდან მხოლოდ ორი ეკუთვნის ეტრუსკულ კულტურას, ხოლო დანარჩენი – აღმოსავლურს.²

პიაჩენცას ბრინჯაოს ღვიძლი და თიხის ღვიძლი, რომელიც ფალერიი ვეტერესში აღმოაჩინეს, არის ის ორი ეგზემპლარი, რომელიც ჯერჯერობით აღმოჩენილია ახლო აღმოსავლეთის ტერიტორიის მიღმა, რომლებიც უნდა დავუკავშიროთ ანტიკურობას. სწორედ ეს მონაცემები იძლევა იმის საშუალებას, რომ ასირობაბილონურ კულტურას დავუკავშიროთ ეტრუსკული დივინაციის ეს პრაქტიკა. განსაკუთრებულად უნდა გაევსას ხაზი იმ ფაქტს, რომ ამ ორ განსხვავებულ მოდელებზე დაკვირვების შედეგად შეიძლება უშუალო მსგავსებების გამოვლენა, თუმცადა, ეტრუსკული მოდელები გამოირჩევა განსაკუთრებული დეტალიზაციით, რაზედაც მოგვიანებით დეტალურად ვისაუბრებ.³ სწორედ ეტრუსკულ მოდელებზე დაკვირვების შედეგად ვასკვნი, რომ ეტრუსკებისთვის მთავარი ღვთაება არ არსებობს და თითოეული ნაწილი ცალკე სხვადასხვა ღვთაებას ეძღვნება, განსხვავებით აღმოსავლური მოდელებისაგან, რომლებშიც დომინანტი ღვთაება ს(შ)ამასი მონაწილეობს და პასუხი მხოლოდ „კი“ ან „არა“ უნდა ყოფილიყო. ეტრუსკებმა მრავალი პრინციპული სიახლე შეიტანეს ჰეპატოსკოპიის რიტუალში, რასაც ვხედავთ კიდევ ორივე მოდელზე. ისინი დაუკავშირეს ვარსკვლავებიან ზეცას და მხოლოდ „კი“ ან „არა“ პასუხი არ აკმაყოფილებდათ.

¹ Magness 2001, 81.

² Lawrence 1979, 15-26.

³ Nougayrol 1955, 509-19.

ეტირუსკული დივინაცია გაცილებით უფრო კომპლექსური იყო და არასასურველი პასუხის შემთხვევაში შეიძლებოდა რიტუალის გამეორებაც.⁴ ბაბილონურ-ხეთური მისნობები დაფუძნებული იყო ძრწოლასა და შიშზე და მხოლოდ იმის დადგენას ემსახურებოდა, იყო თუ არა კონკრეტული ღვთაება განრისხებული. რაც შეეხება ეტირუსკულ ჰარუსპიციას, რომის ჩამოყალიბების შემდეგ, იგი რომშიც და, იმპერიის მოგვიანო პრივინციებშიც რომიდან, გავრცელდა.

როგორ მოხდა ამ აღმოსავლური პრაქტიკის ანტიკური კულტურის არეალში დამკვიდრება?

კვლევების თანახმად, არსებობს სამი ძირითადი მიზეზი, რომელმაც განაპირობა ახლო აღმოსავლეთისა და ეტირუსკული დივინაციებს შორის არსებული კავშირები:

1. **ისტორიული:** ეტირუსკული კულტურის განვითარება დიდწილად ეყრდნობა მედიტერანულ ცივილიზაციებს და, შესაბამისად, ხდებოდა ინფორმაციის, კულტურის, რიტუალების გაცვლა-გამოცვლა.
2. **კულტურული კონტაქსტი:** ეტირუსკული რელიგიის საფუძველი მსგავსებას გვიჩვენებს აღმოსავლურ სამყაროსთან, რომელიც ძირითადად გამოიკვეთა ეტირუსკული სამარხის ერთ-ერთ ჭურჭელზე, რომელზეც ლურსმნული წარწერაა შესრულებული.⁵
3. **დივინაცია, როგორც სტანდარტული და განსხვავებული კულტურული ტექნიკა:** დივინაციის სხვა ხერხებთან ერთად, ჰეპატოსკოპიის რიტუალსა და მსხვერპლმეწირვის სტრატეგიაში შეინიშნება მნიშვნელოვანი მსგავსებები.⁶

⁴ Rollinger 2017, 342.

⁵ ძვ.წ. VII ს-ის ბრინჯაოს ლარნაკის ფრაგმენტი ფალერიის სამარხიდან, რომელსაც ლურსმნული წარწერა ახლავს: „ეკუთვნის ნაბუ-ადდინს, ბანიას შვილს“.

⁶ Rollinger 2017, 343.

ახლო აღმოსავლეთსა და ეტრურიას შორის კავშირის დადგენის ერთ-ერთი უმთავრესი დასაყრდენი სწორედაც კულტურული მახასიათებლების შედარება გვევლინება. მიუხედავად იმისა, რომ უძველესი ეტრუსკული ღვიძლის მოდელი თარიღდება ელინისტური პერიოდით (ძვ.წ. III-II სს), ბურკერტი მიიჩნევს, რომ *disciplina Etrusca*-ს ტრადიცია ძვ.წ VIII-VII საუკუნეებში იღებს დასაბამს. *disciplina Etrusca* – ეს არის მრავალრიცხოვანი წიგნი, რომლებიც ეტრუსკთა წინასწარმეტყველების ხელოვნების სხვადასხვა ასპექტების სისტემატიზაციას ახდენდნენ. *Disciplina Etrusca* (ან *Etrusca disciplina*) რამდენიმე წიგნისგან შედგებოდა: *libri fulgurales* – ელვებზე მკითხაობას შეეხებოდა, *libri haruspicini* – სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეულობის მიხედვით დივინაცია, *libri fatales* – ადამიანების ბედის განჭვრეტა, *archerontici* – იმ-ქვეყნიური ცხოვრების შესახებ მოძღვრება, *ostentaria* – ღვთაებრივ ნიშანთა განმარტება.⁷

ბურკერტის აზრით, ასეთი მსგავსება ეტრუსკულსა და ახლო აღმოსავლურ ღვიძლის მოდელებს შორის შეიძლება აიხსნას სკოლის გადმოტანით ბაბილონიდან ეტრურიაში.⁸ აღმოსავლური და ეტრუსკული ღვიძლის მოდელები რეალური ღვიძლისგან განსხვავდებიან ერთნაირი მახასიათებლებით, რაც იმას ნიშნავს, რომ ეს მოდელები შეიქმნა არა პირდაპირი დაკვირვების შედეგად, არამედ საერთო ტრადიციის მიხედვით. ასევე, მესოპოტამიური და ეტრუსკული მოდელები მსგავსად არიან დაყოფილი ნაწილებად – „კეთილისმომტან“ და „ავისმომასწავებელ“ მონაკვეთებად. ბურკერტი ასკვნის, რომ ჰეპატოსკოპია არის ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მაგალითი ორიენტალიზაციის პერიოდის კულტურული კონტაქტებისა.⁹

⁷ კობახიძე 2007, 252-53.

⁸ Burkert 1992, 48.

⁹ Burkert 1992, 50.

ადმოსავლური და ეტრუსკული ჰარუსპიციის რიტუალები

ამ ორი, ერთი შეხედვით განსხვავებული, გეოგრაფიული არეალის კულტურული მემკვიდრეობების განხილვის შემდეგ, ვფიქრობ მნიშვნელოვანია, განვიხილო ჰარუსპიციის რიტუალების პრინციპი და გამოვიყენო კომპარატივისტიკული მეთოდიც.

უპირველესი, რაც ხორციელდებოდა რიტუალის უშუალოდ დაწყების წინ, გახლდათ განწმენდის რიტუალი, რომელიც ძირითადად, ცეცხლის მეშვეობით ტარდებოდა. თავად მსხვერპლმსაწირი ცხოველი უნდა ყოფილიყო ჯანმრთელი და სპეციალურად გაზრდილი მსხვერპლშეწირვისთვის. ასევე, მკაცრად იყო განსაზღვრული რიტუალის ჩატარების დრო. როგორც ზემოთ ვახსენე, ადმოსავლური რიტუალისთვის დამახასიათებელი იყო მხოლოდ ისეთი შეკითხვების დასმა, რომლებიც ითხოვდნენ პასუხებს „კი“ ან „არა“. მას შემდეგ, რაც ცხოველს ყელს გამოჟრიდნენ, ანაწევრებდნენ და, ამავდროულად, შეკითხვას წარმოთქვამდნენ. სხეულის გარკვეული ნაწილი „ეკუთვნოდა“ ღვთაებას (შ)ამასს. ღვიძლთან ერთად დაკვირვების საგანი გული და ფილტვებიც იყო. უპირველეს ყოვლისა, აკვირდებოდნენ ორგანოების ვარგისიანობას. თუკი ორგანო დაზიანებული იყო, ეს ცუდის ნიშანი გახლდათ, თუკი საღი – კარგის მომასწავებელი იყო.¹⁰ რატომ ითვლებოდა ღვიძლი მნიშვნელოვან ორგანოდ? იმიტომ, რომ მიიჩნეოდა უმთავრეს სისხლის მიმწოდებელ ორგანოდ და დანარჩენი სხეულის სიცოცხლისუნარიანობაზე დიდ გავლენას ახდენდა.¹¹

უნდა აღინიშნოს, რომ იმ პერიოდის ადამიანებისთვის ღვიძლს იგივე დატვირთვა ჰქონდა, რაც მოგვიანო ეპოქებში ევროპულ კულტურაში გულს ენიჭებოდა. ეს იყო უმთავრესი ორგანო, რომელიც ითვალისწინებდა სხვადასხვა ემოციების გად-

¹⁰ Jastrow 1907, 117.

¹¹ Collins 2008, 325.

მოცემას და იქ „აკუმულირდებოდა“ უმთავრესი ემოციები, როგორებიცაა: გლოვა, შიში, ბრაზი და ა.შ.¹²

ორგანოებზე მუშაობა ხორციელდებოდა ისრის საპირისპირო მიმართულებით და იყოფოდა ორ სხვადასხვა ნაწილად – მარჯვენა და მარცხენა. ორივე მიმართულებას სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. მარჯვენა ნაწილი დადებით კონოტაციას ატარებდა (*pars familiaris*), მარცხენა – უარყოფითს (*pars hostilis*). მარჯვენა ნაწილის ჯანსაღი მდგომარეობა დადებითის მომასწავებელი იყო, მარცხენა ნაწილის სიჯანსაღე კი – უარყოფითის და პირიქით. დასკვნის გაკეთება ხდებოდა ამ მონაცემების შეჯერებით და, ასევე, იყო საშუალება, გაემეორებინათ რიტუალიც, თუკი პასუხი არასასურველი ან ბუნდოვანი იქნებოდა.¹³

ერთ-ერთი უმთავრესი დილემა, რომლის წინაშეც მკვლევრები დგებიან არის ის, თუ უშუალოდ როდის ჩნდებოდა დვიძლზე კონკრეტული ნიშნები. მსხვერპლშეწირვის რიტუალის მსვლელობისას თუ რიტუალის დაწყებამდე, თუმცა ამ საკითხზე განსაზღვრული პასუხი არ არსებობს.

იმისთვის, რომ უფრო კონკრეტულად განისაზღვროს კულტურული გავლენების მიმართებები, ვფიქრობ, უნდა მოვიცვა მითოლოგიაც. გამომდინარე იქიდან, რომ მითო-პოეტური მემკვიდრეობა უამრავ რელევანტურ ინფორმაციას ინახავს კონკრეტული ისტორიული საკითხების განხილვის საკითხში, საყურადღებოა, რომ ჰარუსპიციის ხელოვნების ეტრურიაში გავრცელების შესახებ არსებობდა ეტრუსკული მითი, რომელიც ტაგესს უკავშირდება. ტაგესი არის ანტიკური ლიტერატურის ერთ-ერთი პოპულარული მითიური პერსონაჟი. ეტრუსკული დვთაება, რომელიც შესახედად ბიჭს ჰგავს, თუმცა ბრძენია და მის სახელს უკავშირდება მრავალი სწავლება, რომლებიც რელე-

¹² Struck 2014, 316.

¹³ Collins 2008, 324.

ვანტურია ჩემი საკვლევო თემისა. ტაგესი გლეხებს გამოეცხადა მოულოდნელად, როდესაც იგი მიწას ხნავდა და ხნულიდან ამოხტა. მის სახელს უკავშირდება ისეთი მნიშვნელოვანი ნაშრომები, როგორებიცაა Libri Haruspiciani და Acherontici. მას უკავშირებენ მიწისძვრების განჭვრეტის უნარსაც, რაც იძლევა საშუალებას, რომ ტაგესი დაუუკავშიროთ ხოთონურ ძალებს და დავადგინოთ, რომ უძველესი ღვთაებაა. ტაგესს უკავშირებენ წინააზიურ კულტურასაც.¹⁴ ჩემი აზრით, სწორედ ეს ფაქტორი იძლევა საშუალებას, რომ ეტრუსკული ღვთისმეტყველება დაუუკავშიროთ ახლო აღმოსავლურს, თუმცა რამდენიმე მეცნიერი ტაგესს ავტონომურ გმირად მიიჩნევს.¹⁵

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ეტრუსკული რიტუალი ძალიან ჰგავს აღმოსავლურ პრაქტიკას, თუმცა პასუხი „კი“ ან „არა“ არ იყო რელევანტური. აგრეთვე, რიტუალში ჩართული იყო სხვადასხვა ღვთაება და დეტალიზაციაც შთამბეჭდავია. ღვიძლის მოდულებზე წარმოდგენილი ინფორმაციის მიხედვით, უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობდა რამდენიმე ათეული ტერმინი, რომლებიც უკავშირდებოდა სხვადასხვა ღმერთს. კონკრეტული ნაწილის მდგომარეობა კონკრეტული ღვთაების ნიშნებს უკავშირდებოდა და პასუხიც მნიშვნელოვნად იცვლებოდა. აღმოსავლური რიტუალების მსგავსად, საშუალება იყო, რომ ბუნდოვანი და არასასურველი პასუხის შემთხვევაში რიტუალი განმეორებულიყო. რომის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა ჰარუსპიცია სოციალური, პოლიტიკური პრობლემების წინასწარგანჭვრეტის საკითხში, თუმცა რომშიც ეტრუსკი ჰარუსპიკები იყვნენ უმთავრესი ავგურები. ჰარუსპიკები წინასწარმეტყველების შედეგებს აჟღერებდნენ, თუმცა შესაძლებლობა იყო, რომ დასთანხმებოდნენ, ან ეჭვიც კი შეეტანათ წინასწარ-

¹⁴ Немировский 1983, 216.

¹⁵ Pfiffig 1975, 352.

მეტყველებაში, რადგანაც ჰარუსპიცია გვევლინება ერთ-ერთ ინლუქციურ დივინაციად და ნიშნების ამოკითხვის რამდენიმე ხერხი არსებობდა (Cic. Leg. 2.21).

წარმოდგენილი ინფორმაციის გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეტრუსკული (ანტიკური) ჰარუსპიცია მომდინარეობს, დიდწილად, აღმოსავლურისაგან, თუმცა ეტრუსკულმა კულტურამ შეიტანა მრავალი სიახლე რიტუალში და დაამატა უმნიშვნელოვანესი დეტალები.

ჰარუსპიცია, როგორც მხატვრული ხერხი

ნაშრომის ამ ნაწილში განვიხილავ სამი ანტიკური პერიოდის ტრაგიკოსის სამ ტრაგედიას. ესენია: ესქილეს „მიჯაჭვული პრომეთე“, ევრიპიდეს „ელექტრა“, სენეკას „ოიდიპოსი“. იმისთვის, რომ ჰეპატოსკოპიის რიტუალის სიუჟეტში ჩართვის მოტივი დადგინდეს, ვფიქრობ, აუცილებელია, წარმოდგენილი იყოს ტექსტის ის პასაჟები, რომლებშიც უშუალოდ საუბარია კონკრეტულ რიტუალზე, განისაზღვროს კონტექსტი, ხოლო მათი განხილვა საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას მოგვცემს. იმისთვის, რომ ჰარუსპიციის განვითარების გზა სათანადოდ წარმოჩინდეს, საჭიროა, რომ ავტორები ქრონოლოგიურად იყოს განხილული უძველესიდან უახლესისკენ, რადგან, ვფიქრობ, რომ პანორამული სურათის უკეთ წარმოდგენას განაპირობებს და ისტორიული კონტექსტის განსაზღვრასაც გაამარტივებს.

ესქილე

ესქილე ჰარუსპიციის ხელოვნების შესახებ მეტად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის. „მიჯაჭვულ პრომეთეში“ აღნიშნულია, რომ პრომეთემ ადამიანებს ასწავლა დივინაციის ხელოვნება. პრომეთე ბერძნული მითოლოგიის ერთ-ერთი ყველაზე კონტრავერსიული პერსონაჟია გამომდინარე იქიდან, რომ მას მიიჩნევენ ადამიანთა მოდგმის დამღუპველ ღვთაებად. ის უპირის-

პირდება უზენაეს ღვთაებას – ზევსს და ადამიანებს ასწავლის ცეცხლის გამოყენების ხელოვნებას და მიჩნეულია ტექნოლოგიური წინსვლის უსასრულო ჯაჭვის უპირველეს რგოლად. შესაძლებელია, რომ სწორედ ამ მიზეზთა გამო არ გვევლინებოდა პრომეთე პროტაგონისტ გმირად, თუმცა ამ საკითხზე მსჯელობა სცდება ნაშრომის ჩარჩოებს. ესქილე იყო ერთ-ერთი უპირველესი ავტორი, რომელმაც პრომეთე წარმოგვიდგინა, როგორც დადებითი სურვილებით მოტივირებული აგენტი, რომელმაც ადამიანებს ბევრი გამოსადეგი ინფორმაცია მიაწოდა. სწორედ იმ ადამიანებს, რომლებიც ღმერთებისგან ერთგვარად მივიწყებულები იყვნენ და საკუთარი განვითარებისთვის ზრუნვა სწორედ პრომეთეს სწავლებების შედეგად დაიწყეს. მოცემულ პასაჟში პრომეთე გუნდს მიმართავს და უხსნის მას, კონკრეტულად რა შეასწავლა ადამიანებს:

*“τρόπους τε πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισα,
κἄκρινα πρῶτος ἐξ ὄνειράτων ἂ χρῆ
ὑπαρ γενέσθαι, κληδόνας τε δυσκρίτους
ἐγνώρισ’ αὐτοῖς ἐνοδίους τε συμβόλους:
γαμψανύχων τε πτῆσιν οἴωνῶν σκευρῶς
διῶρισ’, οἵτινές τε δεξιοὶ φύσιν
εὐωνύμους τε, καὶ δίαιταν ἦντινα
ἔχουσ’ ἕκαστοι, καὶ πρὸς ἀλλήλους τίνες
ἔχθραι τε καὶ στέργηθρα καὶ συνεδρίαί:
σπλάγχων τε λειότητα, καὶ χροιάν τίνα
ἔχουσ’ ἂν εἴη δαίμοσιν πρὸς ἡδονὴν
χολή, λοβοῦ τε ποικίλην εὐμορφίαν.”* (Aesch. PV. 484-495)

*მრავალი მისნობის საიდუმლოება გავანდე,
უპირველესმა შევატყობინე სიზმართაგან რომელია
ყურადსაღები,*

*რომ განხორციელდეს, გაურკვეველი ნიშნები,
სიმბოლოები განვუმარტე:
ფრინველთა მოკაუჭებულ ბრჭყალოთაგან განვაცალკევე
ფრთხილად, თუ რომელია სიკეთის და რომელი –
ავის მომასწავებელი და რა აზრი აქვთ
ყოველ მათგანს, როგორც იბრძვიან,
როგორ უყვართ, როგორ დაფრინავენ ერთად,
როგორი უნდა იყოს შიგნეული სიგლუვით,
რა ფერის უნდა იყოს ნაღველა, რომ დმერთების კეთილ-
განწყობა იყოს და დალაქავებულ ღვიძლსაც.¹⁶*

ამ კონკრეტულ მომენტში ყურადსაღებია ადგილი, რომელიც მიემართება შიგნეულობაზე მკითხაობას, მიუხედავად იმისა, რომ აქ ფრინველის შიგანი განიხილება, ჰარუსპიციის ძირითადი კონტექსტი შენარჩუნებულია, რომელიც ითვალისწინებს ორგანოების სიგლუვის, სიჯანსაღის დადგენას, მათი სიმეტრიის განსაზღვრას და ა.შ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილება ის საკითხიც, რომ ფრინველთმისნობა ითვალისწინებდა მათი შიგნეულის შესწავლასაც.¹⁷

თავისთავად ცხადია, რომ ესქილეს დროს ჰარუსპიცია, როგორც დივინაციის ერთ-ერთი ხერხი, კარგად იყო საბერძნეთში ცნობილი. მეტიც, ავტორიტეტულობითა გამოირჩეოდა. საინტერესოა, როგორ შეიძლებოდა, რომ ბერძნებს ეს ხელოვნება შეეთვისებინათ? სავარაუდოა, რომ იტალიის ტერიტორიაზე განლაგებული ბერძნული კოლონიების გავლით შეითვისეს. ამ ტერიტორიაზე განსახლებულ ადამიანებს კი მჭიდრო კონტაქტი ჰქონდათ ეტრუსკებთან, რომელთაც ჰარუსპიცია შეითვისეს

¹⁶ ნაშრომში დამოწმებული პასაჟების თარგმანები ეკუთვნის ავტორს.

¹⁷ Bouché-Leclercq 1879, 129-130.

ახლო აღმოსავლეთიდან და განავითარეს კიდევაც.¹⁸ ამ აზრს ამყარებს ის ფაქტიც, რომ სამივე ტრაგიკოსთან (ესქილე, სოფოკლე, ევრიპიდე) ნახსენებია ეტრუსკული, იგივე ტირსენიული, საბრძოლო საყვირი, რომლის ხმამაც ბერძნებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.¹⁹ შესაბამისად, დიდია იმის შანსიც, რომ ბერძენი კოლონისტები დაინტერესებულიყვნენ ასევე ღვიზნაციის ამ სახეობით და გაეზიარებინათ კიდევაც.

ესქილესთან დაკავშირებით კიდევ ის ფაქტიც აღსანიშნავია, რომ რამდენჯერმე სტუმრობდა სიცილიას ჰიერონ სირაკუზელის მოწვევით და გარდაიცვალა კიდევ სიცილიაზე. სიცილია კი იმ პერიოდში აქტიურ კონტაქტში იმყოფებოდა ეტრუსკებთან. სწორედ ჰიერონ I სირაკუზელმა ძვ.წ. 474 წელს დაამარცხა ქალაქ კუმესთან ეტრუსკთა და კართაგენელთა გაერთიანებული ფლოტი, რაც აისახა კიდევ პინდაროსის ცნობილ პითიურ ოდაში.²⁰ დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ეტრუსკთა და მათი ჰარუსპიციის შესახებ ესქილემ სწორედ იტალიაში ყოფნისას შეიტყო.

ამრიგად, შეიძლება გარკვევით ითქვას, რომ ძვ.წ. V საუკუნეში საბერძნეთში უკვე კარგად ცნობილი იყო ჰარუსპიციის ხელოვნება, რომელიც ფრინველთა შიგნეულის შესწავლასაც ეფუძნებოდა. მკითხაობისას ყურადღება ექცეოდა შინაგან ორგანოთა ფერზე, სიმეტრიულობასა და სიგლუვეზე დაკვირვებას. აგრეთვე განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა სანაღვლე გზებს და, სავარაუდოდ, თავად ღვიძლსაც.

ამის დასადასტურებლად დამატებით შეიძლება მოვიყვანოთ ძვ.წ. 530-490 დამზადებული დაახლოებით ოცამდე ატიკური ლარნაკი, რომელზეც გამოსახულია ჰეპატოსკოპიის რიტუალი.²¹

¹⁸ Cristofani 2000, 83.

¹⁹ Kobakhidze 2018, 10-12.

²⁰ ამ ოდასთან დაკავშირებული კომენტარი იხ. კობახიძე 2007, 64-66.

²¹ Struck 2014, 316.

ამრიგად, ესქილესთან ჰარუსპიცია აღიქმება, როგორც გარკვეული ინფორმაცია, ცოდნა, რომელიც მნიშვნელოვანი იყო ღმერთებთან ურთიერთობისათვის აუცილებელ და ადამიანებისთვის კეთილისმომტან ფენომენად გვევლინება, რაც პრომეთეს უპირველესი სურვილი გახლდათ.

ევრიპიდე

ევრიპიდეს ტრაგედიის ეს კონკრეტული პასაჟი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგანაც წარმოადგენს რიტუალის დეტალურ აღწერას და ნიშნების განმარტებასაც გვთავაზობს, რაზედაც სიუჟეტის განხილვის შემდეგ ვისაუბრებ.

ტრაგედიაში „ელექტრა“ ეგისტოსი ჰარუსპიციის რიტუალს ორესტესის თანხლებით ატარებს. რიტუალს იწყებს ეგისტოსი, რომელიც ღმერთებს მტრების არგახარებს სთხოვს და ცხოველის მოკვდინების შემდეგ გადასცემს მახვილს ორესტესს, რათა მან განაგრძოს მსხვერპლმეწირვის რიტუალი.

გაკვეთისთანავე გამოჩნდა ცხოველის დასახიჩრებელი შიგნეულობა – ღვიძლს თავი აკლდა, ხოლო მთელ სხეულში ნადველი იყო ჩადვრილი, რასაც ევრიპიდე განმარტავს და ამბობს, რომ ეს ნიშანი ავისმომასწავებელია

„...ίερά δ' ἔς χεῖρας λαβών

Αἴγισθος ἦμρει. καὶ λοβὸς μὲν οὐ προσῆν

σπλάγχνοις, πύλαι δὲ καὶ δοχαὶ χολῆς πέλας

κακὰς ἔφαινον τῷ σκοποῦντι προσβολὰς.” (Eur. El. 826-829)

როდესაც სხეული გაჭრეს და

ეგისტოსმა წმინდა ნაწილებს

შეხედა, კარგად დააკვირდა:

ღვიძლს თავი არ ჰქონდა, მის სადინარებს კი

ნადველი ავსებდა – ეს კი მკითხავს კარგს არაფერს უქადის.

ეგისტოსი უკვე ხვდება, რომ ორესტესისგან მოელის საფრთხე, რასაც მომდევნო სტრიქონებში გამოთქვამს.

*“χῶ μὲν σκυθράζει, δεσπότης δ’ ἀνιστορεῖ:
 τί χρῆμ’ ἀθυσμεῖς;— ἴ ξέν’, ὀρρωδῶ τινα
 δόλον θυραῖον. ἔστι δ’ ἔχθιστος βροτῶν
 Ἀγαμέμνωνος παῖς πολέμιός τ’ ἔμοις δόμοις”* (Eur.El. 830-834)
 დამწუხრდა ხელმწიფე, ეკითხება:
 „რატომ დამწუხრდი?“ – სტუმარი, მეშინია
 უცხო მიწიდან [მოვლენილი] ღალატის. აგამემნონის
 ვაჟი არის ყველაზე საძულველი კაცი და ჩემი სახლის მტერი.

მას შემდეგ, რაც ორესტესი ფთიურ მახვილს მოითხოვს ცხოველის გულის გასაკვეთად, ეგისტოსი გადაიხრება ხარის სხეულისკენ და სწორედ ამ დროს მას მახვილით განგმირავს ორესტესი.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ რიტუალს ატარებს არა ქურუმი, არამედ ხელმწიფე, რაც იმ პერიოდისთვის მისაღები პრაქტიკა გახლდათ. „გმირების“ ეპოქაში მეფე ითავსებდა ქურუმის ფუნქციებსაც.²²

აღსანიშნავია, რომ ევრიპიდე საკმაოდ დეტალურ ცოდნას ავლენს ჰარუსპიციის პრინციპებისა. აღნიშნავს, რომ ღვიძლს თავი აკლია, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ხელისუფალს ემუქრება საფრთხე. ნაღვლის ბუმბისა სისხლძარღვების ნაღველათი ავსება კი სისხლისღვრის მანიშნებელი იყო.

ასევე, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ ეს პასაჟი ერთგვარი წინაპირობა ხდება შურისძიების უმთავრესი აქტისა, რომელსაც თავად ორესტესი ახორციელებს. ორესტესმა სამსხვერპლო ცხოველის შიგნულობის ანალიზის შედეგად გადაწყვიტა, რომ ღმერთებისგან მინიშნება მიიღო და შურისძიებაც გადაწყვიტა. ამ ფაქტს ამტკიცებს ის მოვლენაც, რომ

²² Lenz 1993, 116.

ევრიპიდეს ამ ტექსტში ვერსად ვხვდებით კლიტემნესტრას სიზმარს, რომელიც წინასწარმეტყველურად გვევლინება, განხვავებით ესქილეს „ქოეფორებისა“ და სოფოკლეს „ელექტრასაგან“. შეიძლება დანამდვილებით ვთქვათ, რომ ჰარუსპიციის რიტუალი ერთგვარად ჩაენაცვლა კლიტემნესტრას წინასწარმეტყველურ სიზმარს და იმავე დატვირთვით გამოიყენება, როგორც სიუჟეტის ერთ-ერთი კულმინაციური მომენტი.

აუცილებლად უნდა აღვნიშნო, რომ ევრიპიდე განმარტავს ნიშნების ქვეტექსტს და აკონკრეტებს, რომ შიგნულის მდგომარეობა სავალალოა და მკითხავს ცუდს უქადის (κακάς ἔψαινον τῷ σκιοισῆντι ποισίολά), რაც, უპირველეს ყოვლისა, აღნიშნავს იმას, რომ დივინაციის ეს კონკრეტული პრაქტიკა არ იყო პოპულარული საბერძნეთში, გამომდინარე იქიდან, რომ ელინურ სამყაროში ფენი მოიკიდა რიველაციურმა დივინაციამ და იყო რისკი იმისა, რომ აუდიტორიას ვერ გაეგო ნიშნების აკვარგიანობა.

ტექსტის სიუჟეტურ განვითარებაში რიტუალის აღწერა გვევლინება, როგორც პრე-კულმინაციური მომენტი, რომლის შემდეგობითაც ავტორი აუდიტორიას მოულოდნელი უბედურებისთვის ამზადებს, აგრეთვე, ეს პასაჟი ნათელყოფს იმასაც, რომ ორესტესის ქმედება ღმერთების მიერ გადაწყვეტილი იყო.

ესქილესთან დაკავშირებით უკვე განვმარტეთ, რომ ჰარუსპიციის შესახებ ინფორმაცია, მეტი ალბათობით, საბერძნეთში გავრცელდა იტალიის ბერძნული კოლონიებიდან, რომლებმაც ამ ხელოვნების შესახებ ეტრუსკებისაგან უნდა შეეტყობთ.

სენეკა

სენეკას ტრაგედიის „ოიდიპოსის“ განხილვისთვის აუცილებელი პირობაა, რომ მჭიდროდ გავმიჯნოთ ერთმანეთისგან ანტიკური ბერძნული და რომაული ჰარუსპიციის სოციალური გავლენის სფერო. გამომდინარე იქიდან, რომ ჰეპატოსკოპიის პრაქტიკა ახლო აღმოსავლეთიდან ეტრურიაში გავრცელდა,

ხოლო ანტიკური რომი მჭიდროდ იყო გადაჯაჭვული ეტრუსკულ კულტურასთან, ტრაგედიის სიუჟეტში ჩართული პასაჟი განსაკუთრებული დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა.

სენეკას ტრაგედიაში „ოიდიპოსი“ ვხვდებით ჰარუსპიციის რიტუალის ზედმიწევნით აღწერას. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ სწორედ ამ რიტუალის გამო შემოჰყავს სენეკას სოფოკლეს „ოიდიპოსისა“ და თებეს ციკლის მითებისთვის უცნობი პერსონაჟი, ტირესიასის ასული მანტო. ტირესიასი ბრმა მისანია და ამიტომ ის ვერ შეძლებს შიგნულზე დაკვირვებას, რაშიც მას მანტო ეხმარება. ჰარუსპიციის რიტუალი იწყება 353-ე სტრიქონიდან. დასაწყისისთვის, განვიხილავ ეპიზოდის კონტექსტს.

მას შემდეგ, რაც თებეში ეპიდემია გამძვინვარდა, ოიდიპოსმა იხმო ტირესიასი, ბრმა მისანი, რათა გაერკვიათ, ვინ იყო ლაიოსის, ოიდიპოსის მამის, მკვლელი. აღსანიშნავია, რომ ამ ინფორმაციას ტირესიასიც კი არ ფლობს და ამას განმარტავს კიდევ. სინანულით ამბობს, რომ ის ბერდება და ჰარუსპიციის რიტუალი უნდა მოიშველიოს, რათა დაადგინოს სიმართლე (*si foret viridis mihi calidusque sanguis, pectore exciperem deum* (Sen. *Oed.* 276).

მანტო ტირესიას ეხმარება ნიშნების აღწერაში, ხოლო ტირესიასი მათ განმარტავს. ცუდი ნიშნები თავიდანვე გამოჩნდება. ჯერ კიდევ მანამ, სანამ შიგნეულობაზე მკითხაობას დაიწყებენ. ცეცხლის ალი, რომელიც მსხვერპლშეწირვამდე დაინთო, უცნაურ ფერს იღებს, ღვინო კი სისხლად იქცევა. ეს თავიდანვე შემადრწუნებელია ტირესიასისთვის, თუმცაღა ვერ ხსნის ამ ნიშნებს ჯერ და ცხოველების შემოყვანას ითხოვს. ცხოველების მოკვდინების შემდეგ ტირესიასი ინტერესდება, თუ რამდენი დაკვრით მოკვდნენ ცხოველები, რადგანაც, ცნობილია, რომ მსხვერპლშესაწირი ცხოველი აუცილებლად მშვიდ მდგომარეობაში უნდა იყოს და უმტკივნეულოდ მოიკლას. ძროხა ერთი

დარტყმით განიგმირა, ხარი კი ორი დარტყმის მერეც დიდხანს ბარბაცებდა და ორჯერ ამოიღმუვლა.

ამის შემდეგ გადადიან ცხოველის ორგანოების დათვალიერებაზე. უპირველესი, რაც აშფოთებს მანტოს არის ის, რომ სხეულის ნაწილები ფეთქავენ და დახტიან და ხელიდან უსხლტებიან მანტოს:

*“Agitate trepidant extra, sed totas manus
quatiunt novusque prosilit venis cruor.” (Sen. Oed. 354-354)*
მუშმჩნევლად კი არ ირხევიან, არამედ ხელიდან
სხლტიან და სისხლი სდის.

გული იფარება სისხლით და ძარღვები ლურჯდება, შავი ნაღველით იქაფება მთლიანი ღვიძლი და ღვიძლზევე ორი თავი ამოიბურცება. ყველა ორგანო არასწორ ადგილასაა. ფილტვში ჰაერის მაგივრად სისხლია ჩაგუბებული. გული მარცხნივ არაა, სამოც არასწორადაა.

“Mutatus ordo est, sede nil propria iacet” (Sen. Oed. 366)
წყობა არანორმალურია, არაფერი სწორად არაა განლაგებული.
“Natura versa est, nulla lex utero manet.” (Sen. Oed. 371)
ბუნება შეცვლილია, არაფერი წესისამებრ არაა მიგანში.

ავგურებს ვერ გაუგიათ, რა არის საშვილოსნოს ანომალური მდგომარეობის მიზეზი, რადგანაც ქალწული ძროხის სხეულში ფეტუსია, ხოლო სხვა ნაწილები არაბუნებრივად მოძრაობს და ჩირქი სდის. გარშემო ქაოსია, ცეცხლი ღმუის, ცხოველების რქებიც მოძრაობას იწყებს. ყოველ ამ ნიშანს მანტო მამას განუმარტავს და ზედმიწევნით გადასცემს.

სენეკა სკურპულოზურად აღწერს მსხვერპლმეწირვის სცენას და არც მანტოსა და ტირესიასის ემოციების აღწერას უშინდება. მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ არცერთმა არ იცის, რომ ლაიოსის მკვლელი ოიდიპოსია და მას კიდევ სხვა დანაშაულებიც მი-

უძღვის. ტირესიასიც კი ვერ იაზრებს ამ ნიშნებს ბოლომდე, რასაც თავადვე ადასტურებს მომღეწვო სტრიქონებში:

*“Nec alta caeli quae levi pinna secant
Nec fibra vivis rapta pectoribus potest
Ciere nomen; alia temptanta est via” (Sen. Oed. 390-392)*
ვერ ის ფრინველი, მადლა ზეცას რომ ჰქვევთს ფრთებით,
ვერც ცხოველის შიგანი, გაკვეთილი, შეძლებს,
რომ თქვას სახელი; სხვა გზაა მოსაძებნი.

მინდა, წარმოვადინო ორგანოების არასწორი განლაგების უმთავრესი მიზეზი, რომელზედაც სენეკა დაწვრილებით არ საუბრობს. როგორც ცნობილია, ოიდიპოსის უპირველესი დანაშაული იყო ბუნების კანონების დარღვევა, ვგულისხმობ დედასთან სარეცლის გაყოფასა და მამის მკვლელობას. თავად შესაწირი ცხოველების ასეთი არაბუნებრივი მდგომარეობა ამას მიაწინებს. თავად სფინქსის მოკვდინებაც, მითო-პოეტურ კონტექსტში, აღნიშნავს ბუნების კანონების წინააღმდეგ წასვლას. სწორედ ამ ყოველი მოვლენის სიმბოლური გაგრძელებაა ცხოველების შიგანის ასეთი მდგომარეობა.

ასევე, საინტერესოა, რატომ დაუთმო ამდენი სტრიქონი სენეკამ საშვილოსნოს ანომალური მდგომარეობის აღწერას? საშო არასწორ ადგილასაა და ქალწული ცხოველის სხეულში ფეტუსი აღმოჩნდა. ეს, ჩემი აზრით, არის სექსუალური ხასიათის ანომალია, რომელიც ოიდიპოსისა და იოკასტეს ურთიერთობას უკავშირდება. მიუხედავად იმისა, რომ ტირესიასი არ განმარტავს ამ ნიშნებს, აუდიტორიისთვის ცხადია ამ პასაჟის ქვეტექსტი.

ის, რომ ღვიძლი დაზიანებულია, მეტყველებს იმაზე, რომ ხელისუფალს ელოდება განსაცდელი. ეს ნიშანი თავიდანვე მეტყველებს იმაზე, რომ მთავარი უბედურება ქალაქის მმართველებს – ოიდიპოსს და იოკასტეს დაატყდება თავს.

ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, თუ რატომ დაამატა ეს ეპიზოდი სენეკამ, როდესაც მისი ტრაგედიები, როგორც წესი, სიუჟეტურად მიჰყვება ბერძნულ ანალოგებს.

ჩემი აზრით, ამ ყველაფერს განსაკუთრებული მიზეზები აქვს:

1. ჰარუსპიციის რიტუალი ოიდიპოსის მითს აძლევს ლოკალურ ელფერს, რადგანაც ბერძნულ მითს ემატება რომაელებისთვის ახლო და ნაცნობი რიტუალი და ამით უფრო ორგანული ხდება სიუჟეტიც. სენეკამ ეს ეპიზოდი განსაკუთრებული დეტალურობით აღწერა, რითაც გააძლიერა *fabula crepidata*-ს ეფექტი.
2. მიუხედავად იმისა, რომ ჰარუსპიციის რიტუალი რომაელთათვის ნაცნობი და ორგანული იყო, სენეკამ გააძლიერა რიტუალის აღწერილობითი მხარე, რაც, ჩემი აზრით, ექსპრესიულობას სძენს ტექსტს და სწორედ იმ ძრწოლასა და შიშს იწვევს აუდიტორიაში, რომელიც სჭირდება ოიდიპოსის ავტორს. თავად ოიდიპოსის საქციელიც ისევე შემადრწუნებელი იყო, როგორც ცხოველების ლემის მდგომარეობა.
3. აგრეთვე, შესაძლებელია, გამოითქვას ვარაუდი, რომ ეს ეპიზოდი ალეგორიულად ეხმიანება სენეკას პერიოდის რომში არსებულ ანომალიურ სიტუაციას, მხედველობაში მაქვს ნერონისა და აგრიპინას ინცესტური კავშირი, რომლის შესახებაც სამეფო კარზე ბევრი მითქმა-მოთქმაც ყოფილა. ავტორი ხომ მუდამ საზოგადოებისთვის საინტერესო სიუჟეტებს განიხილავს, შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ ეს პასაჟი დამატებით მინიშნებად გვეკლინება და რახან ეს ყოველი მინიშნება რომაელთათვის გასაგები იყო, სენეკა არც განმარტავს მათ ქვეტექსტს.

ჰარუსპიცია, როგორც ცოდნის სიმბოლო

ესქილეს ტრაგედიაში „მიჯაჭვული პრომეთე“ წარმოდგენილია ჰარუსპიცია, როგორც უნივერსალური ცოდნა და ჭეშმარიტების ჭვრეტა. პრომეთე აღნიშნავს, რომ სხვადასხვა მისნობა შეასწავლა ადამიანებს, მათ შორის ჰარუსპიციაც, რათა ადამიანებს ცხოვრება უფრო უკეთ დაეგეგმათ. სწორედ ესქილესთან ჩნდება პირველი ცნობები ჰარუსპიციაზე, რაც განიმარტება იმით, რომ მას მჭიდრო კავშირი ჰქონდა იტალიის ტერიტორიაზე გავრცელებულ კულტურებთან, კერძოდ, გელაში ყოფნისას.

ესქილეს ტრაგედიაში ჰარუსპიცია წარმოდგენილია, როგორც უნივერსალური ცოდნა და ჭეშმარიტების დამადასტურებელი მტკიცებულება. რადგან სიცილიაში, როგორც ამას არქეოლოგიური მასალა და ანტიკური წყაროები ნათელყოფს, მკაფიოდ აღწევდა ხმა რეგიონში ამ ხელოვნებით სახელგანთქმული ეტრუსკების შესახებ.

ჰარუსპიცია, როგორც არსებული სიტუაციის შეფასება და მომავლის დაანონსება

ამ ქვეთავში განვათავსე ევრიპიდე და სენეკა. ევრიპიდეს „ელექტრაში“ წარმოდგენილი ჰარუსპიცის რიტუალი, რომელსაც ეგისტოსი და ორესტე ერთად ატარებენ, მოასწავებს მოვლენათა ტრაგიკულ შემოტრიალებას. აღსანიშნავია, რომ ამ ტექსტში ჰარუსპიცის რიტუალი ჩაენაცვლა კლიტემნესტრას ავისმომასწავებელ სიზმარს და ჭეშმარიტების განმცხადებლად და მომავლის წინასწარმეტყველებად გვევლინება ჰეპატოსკოპის რიტუალი. ორესტესმა „ქოფორებსა“ და სოფოკლეს „ელექტრაში“ იცის დედის ავისმომასწავებელი სიზმრის შესახებ და თავადვე განმარტავს მათ მნიშვნელობას. ეს სიზმარი, როგორც

მომავლის ერთგვარი დაანონსება და ღმერთების ნების კიდევ ერთი ილუსტრაცია, ევრიპიდესთან არსად გვხვდება.

ევრიპიდეს ტრაგედიაში აღწერილი რიტუალი თავისი შინა-არსითა და ფორმით, ჩემი აზრით, ამკარად ეტრუსკულია. ამის დასასაბუთებლად მოვიყვან შემდეგ არგუმენტებს:

- 1) ორესტესის მიერ ჩატარებული რიტუალი გამოირჩევა დეტალიზაციით, რომელიც არაა დამახასიათებელი ახლო აღმოსავლური კულტურებისთვის და, შესაბამისად, უახლოვდება ეტრუსკულს. ასევე, ევრიპიდე გვთავაზობს ეტრუსკულ კულტურაში დამკვიდრებულ განმარტებებს, მაგალითად ღვიძლის კონკრეტული მდგომარეობა მოასწავებს ხელმწიფის უბედურებას. ეს ნიშნები ევრიპიდემაც იცის და აღნიშნავს, რომ ისინი „*κακὰς ἔφαινον τῷ σκοποῦντι προσβολὰς*“ (Eur. El. 819) „მკითხავს კარგს არაფერს უქადის“ და აქ, ცხადია, ეგისტოსს გულისხმობს. საყურადღებოა, რომ ევრიპიდეს ეს კომენტარი, როგორც ჩანს, იმაზე მიუთითებს, რომ ბერძენთათვის ეს ნიშნები ბოლომდე გასაგები არ იყო და განმარტებას სჭიროებდა, ამასთან ევრიპიდე თავს არიდებს დეტალიზაციას, რაც, სავარაუდოდ ბერძენი მაყურებლისათვის არ იყო რელევანტური. უნდა ითქვას, რომ ევრიპიდესგან განსხვავებით, სენეკა საკუთარ ტრაგედიაში ჰარუსპიციის რიტუალის დეტალურ აღწერას ყოველგვარი კომენტარის გარეშე ტოვებს იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ რომაელი მაყურებლისა და მკითხველისთვის ეს ნიშნები ისედაც ცნობილი იყო.
- 2) ეტრუსკები ევრიპიდეს მოღვაწეობის პერიოდში უკვე კარგად იყვნენ ცნობილი ბერძნებისათვის, რაც დასტურდება როგორც ისტორიული ფაქტებით, ისე იმ მოცემულობითაც, რომ სამივე ბერძენ ტრაგიკოსთან (კერძოდ, ესქილეს „ევმენიდებში“, სოფოკლეს „აიასსა“ და ევრიპიდეს

„პერაკლიდებში“) ნახსენებია ეტრუსკთა (ტირსენიელთა) საბრძოლო საყვირი.

ასევე უნდა გავითვალისწინოთ ის მომენტი, რომ ევრიპიდემა „ელექტრამი“ სწორედ ის რიტუალი შემოიტანა, რომელიც დამახასიათებელია ე.წ. ბარბაროსებისთვის და ატარებს ეგისტოსი, ცალსახად გარიყული და უარყოფითი პერსონაჟი. სურათი, რომელსაც წარმოგვიდგენს ევრიპიდე, მძიმე საყურებელი იქნებოდა ელინთათვის, რადგანაც მათთვის უჩვეულო იყო ძალადობრივი სცენების უშუალოდ გამოტანა სცენაზე. ყოველი მნიშვნელოვანი მკვლელობა სცენის მიღმა ხდებოდა და ამის შესახებ ან სხვა პერსონაჟები, ან მაცნეები ჰყვებოდნენ.

ვფიქრობ, რომ ამ ეპიზოდს კიდევ ერთი ქვეტექსტიც აქვს. ცნობილია, რომ ნებისმიერი წინასწარმეტყველური რიტუალი იყო ღვთაებრივი ნების განცხადება და სწორედ ღმერთების მიერ იყო წაქეზებული ორესტესის ხელით ეგისტოსის მოკვლა და სამართლიანობის აღდგენა. ორესტესი ხედავს რა ამ ნიშნებს, უმაღვე იწყებს მოქმედებას, რადგანაც მისი საქციელი გამართლებულია უზენაესი ღვთაებების მიერ.

რაც შეეხება სენეკას ტრაგედიას „ოიდიპოსი“, რამდენიმე საინტერესო დასკვნის საშუალება გვეძლევა. უპირველეს ყოვლისა, პასაჟის მნიშვნელობას ხაზს უსვამს ახალი, ბერძენთათვის უცხო, პერსონაჟის დამატება, სწორედ ამ რიტუალის ჩატარების მიზნით. ტირესიასის ასული, მანტო ზედმიწევნით აღწერს იმ საზარელ სურათს, რომელიც მამა-შვილის თვალწინ გადაიშალა. ამ რიტუალში ქემმარიტების დასადგენად ორი ცხოველი მონაწილეობს.

აღსანიშნავია, რომ ეს რიტუალი პირდაპირ არ სცემს პასუხს უმთავრეს შეკითხვას, თუ ვინ მოკლა ლაიოსი, ეს ფაქტი მოგვიანებით გაირკვევა, როდესაც ტირესიასი ლაიოსის აჩრდილს გაესაუბრება. სწორედ ეს საკითხი ბადებს შეკითხვას, თუ რატომ

ჩართო სენეკამ ეს ეპიზოდი თავის ტექსტში, თუ ის უმთავრეს შეკითხვას არ სცემს პასუხს? თომას როზემეიერი გვთავაზობს მოსაზრებას, რომ სენეკამ ჰარუსპიციის ამ რიტუალით ნაწარმოებში გამიძაფრა მაკაბრული შეგრძნებები²³, თუმცა, ეს განმარტება, ჩემი ვარაუდით, სრულყოფილად არ ასახავს ამ ეპიზოდის მნიშვნელობას მთლიანი თხზულებისათვის.

ჩემი ვარაუდით, სენეკა საზარელი შიგნეულობის დეტალური აღწერით (რაც, ბუნებრივია, მკითხველში ზიზღს და ძრწოლას იწვევს) ააშკარავებს, თუ რა შემზარავია ის რეალობა, რომელიც ოიდიპოსის საქციელს მოჰყვა, რამდენად ეწინააღმდეგება ეს ბუნების კანონებს, რისი დაცვისკენაც სტოიკოსი სენეკა მოგვიწოდებს. ამ ანომალიურ მდგომარეობას სამსხვერპლო ცხოველების შიგნეულობა კარგად ასახავს – *“Natura versa est, nulla lex utero manet”*. (Sen. Oed. 371) – *ბუნება შეცვლილია, არაფერი წესისამებრ არაა შიგანში*. აგრეთვე, მინდა აღვნიშნო, რომ ამ პასაჟით, სავარაუდოა, სენეკა აკრიტიკებს სწორედ იმ სკანდალურ ამბავს, რომელიც უკავშირდება ნერონისა და აგრიპინას ინცესტურ კავშირს.

სწორედ ოიდიპოსის მითის თავისებური ინტერპრეტაციით ცდილობს სენეკა, რომ ნათელი მოჰფინოს იმ შემზარავ რეალობას, რომელშიც მას უწევდა ყოფნა. ამ გზავნილის გადმოცემა კი მან გადაწყვიტა სწორედ რომაელებისთვის ლოკალური რიტუალის კონცეპტის შემოტანით, რომლის განსაზოციელებლადაც ახალი პერსონაჟიც კი შემოგვთავაზა. სამწუხაროა, რომ ჩვენთვის ზედმიწევნით ცნობილი არ არის ტრაგედიის სიუჟეტში ჩართული პასაჟის სრული ინტერპრეტაცია, რადგანაც ამ საკითხზე ინფორმაცია არ მოიპოვება. ვფიქრობ, რომ კიდევ

²³ Rosenmeyer 1989, 79.

უფრო მეტი დეტალის გაცხადების შედეგად საკმაოდ ბევრი სხვა დამატებითი მოსაზრების გამოთქმა გახდებოდა შესაძლებელი.

ვფიქრობ, რომ სენეკამ ამ ტექსტში კარგად გამოჩინდა როგორც სტოიკოსი ავტორის მსოფლმხედველობა, ასევე მისი დამოკიდებულება დივინაციისა და ჰარუსპიციის მიმართ, რაც საინტერესო საკითხია, თუმცა სცილდება საკვლევ თემის არეალს.

ბიბლიოგრაფია:

Aeschylus. 1926. Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth, Ph. D. in two volumes. 1. Prometheus. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd.

Bouché-Leclercq, Auguste, 1879-1882. *Histoire De La Divination Dans L'Antiquité*, 4 vol., Paris.

Burkert, Walter. 1992. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early archaic Age*. Trans. M. Pinder and W. Burkert. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Cicero, M. Tullius. 1959. De Legibus. Georges de Plinval. Paris.

Collins, Derek. 2008. "Mapping the Entrails: The Practice of Greek Hepatoscopy." *The American Journal of Philology* 129, no. 3: 45-319.

Cristofani, Mauro. 2000. *Dizionario illustrato della Civiltà Etrusca*. Firenze.

Jastrow, Moris. 1907. "The Liver in Antiquity and the Beginnings of Anatomy." *Transactions of the College of Physicians of Philadelphia* 29: 38-117.

კობახიძე, ეკატერინე. 2007. *ეტრუსკები ანტიკურ ლიტერატურაში*. თბილისი: ლოგოსი.

Kobakhidze, Ekaterine. 2018. "Etruscan Symbols in Greek Literature." *International journal of Linguistics, Literature and Culture* vol. V, N 2: 1-16

L. Annaeus Seneca. 1921. *Tragoediae*. Rudolf Peiper. Gustav Richter. Leipzig. Teubner.

Lawrence, J. M. 1979. "Hepatoscopy and Extispicy in Graeco-roman and Early Christian Texts." PhD diss Miami University, Ohio.

Lenz, John, Richard. 1993. "Kings and Ideology of Kingship in Early Greece (c.1200-700 B.C.): Epic, Archeology and History". PhD. diss. Columbia University.

https://www.academia.edu/8218390/Kings_and_the_Ideology_of_Kingship_in_Early_Greece_c_1200_700_BC_Epic_Archaeology_and_History_dissertation

Magness, Jody. A. 2001. *Near Eastern Ethnic Element among the Etruscan Elite?* University of North Carolina at Chapel Hill. North Carolina.

Murray, Gilbert. 1913. *Euripidis Fabulae*, vol 2. Oxford: Clarendon Press.

Немировский, Александр.1983. *Этрусски от мифа к истории*. Москва: Наука.

Nougayrol, Jean. 1955. "les rapports des haruspices etrusque et assyro-babylonienne, et le foie d'argile de Falerii Veteres (Villa Giulia 3786)." *CRAI* 99. 4: 509-519.

Pfiffig, Ambros. Joseph. 1975. 1910-1998. *Religio Etrusca*. Graz: Akademie Druck- u. Verlagsanstalt.

Rollinger, Robert. 2017. "Haruspicy from the Ancient Near east to Etruria." In *Etruscology* edited by Alessandro Naso, 256-341. Berlin, Boston: De Gruyter.

Rosenmeyer, Thomas. G. 1989. *Senecan Drama and Stoic Cosmology*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California press.

Struck, Peter. 2014. "Animals and Divination." In *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, edited by Gordon Lindsay Campbell, 316-325

Online Publication Date: Mar 2014 DOI:
10.1093/oxfordhb/9780199589425.013.019.

Nia Kakhidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

The Function of Haruspicy in Ancient Drama

Key words: Haruspicy, Divination, Haruspicy in Ancient Drama.

The paper "*The Function of Haruspicy in Ancient Drama*" analyzes a type of divination, an inspection of the viscera of the sacrificed animals, in ancient drama.

Divination played an important social and political role in antiquity, which resulted in a broad representation of the divinatory rituals in Graeco-Roman literature. This paper explores the questions such as: what was the author's purpose for incorporating the ritual in his writing? Is it significant which character carried out the ritual? Is the ritual intended to be taken as a manifestation of the divine knowledge, or as a commentary on the current social and political events and as a prediction of what is to come?

Throughout this paper the assumptions are made also regarding the origins of the information about haruspicy with each author.

This paper aims to examine the works of the three Graeco-Roman tragedians: Aeschylus, Euripides, and Seneca. It analyzes the passages pertaining to haruspicy in the broader context of the text and differentiates between the information-containing references and the examples of artistic interpretation of Haruspicy. It is noteworthy that haruspicy as an artistic technique in ancient drama has not yet been systematically studied.